

บทที่ ๕

วิจารณ์เปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องอัตตาหรือตัวตนของ ฝ่ายนาสติกะ

ดังได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้นว่าปรัชญาอินเดียฝ่ายนาสติกะ อันได้แก่ปรัชญา จารวาก ปรัชญาแห่งศาสนาเซน และพุทธปรัชญา คือ ปรัชญาที่ไม่เชื่อถือในความ ถูกต้องและความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวท แนวความคิดในประเด็นปัญหาเรื่องอัตตา หรือตัวตน จึงมีทั้งความเห็นที่สอดคล้องต่อกันและความเห็นที่ขัดแย้งกัน ซึ่งพอสรุปได้ ดังต่อไปนี้ คือ

ความเหมือนกัน

ประเด็นแรก ปฏิเสธความมีอยู่ของอัตตาหรือตัวตน

ปรัชญาจารวากและพุทธปรัชญามีความเห็นพ้องต้องกันว่า อัตตา หรือ ตัวตน นั้น ไม่มีอยู่จริง

ปรัชญาจารวากเป็นปรัชญาประเภทวัตถุนิยม (Materialism) คือ ถือว่า สสาร (matter) เท่านั้นที่เป็นสิ่งมีอยู่จริง และเป็นความจริงอันคิเม เพราะสสารเป็นสิ่งที่รู้ได้โดยทางประสาทสัมผัสและการประจักษ์ ดังนั้น ปรัชญา- จารวากจึงปฏิเสธความมีอยู่ของอัตตาหรือตัวตน จารวากมีทรรศนะว่า อัตตา หรือ จิต หรือ วิญญาณ หรือ อาตมัน นี้ ก็คือร่างกายที่มีสัมปัญญะอันเกิดจากการรวมตัวของธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ หรืออาจกล่าวได้ว่า อัตตา ก็จัดเป็นเพียงผลพลอย ได้ที่เกิดจากการรวมตัวของวัตถุ คือ ธาตุทั้ง ๔ (ดิน น้ำ ลม ไฟ) อย่างถูกส่วน นั้นเอง

พุทธปรัชญาปฏิเสธการมีอยู่ของ "อัตตา" โดยสิ้นเชิง พุทธปรัชญามีทรรศนะเกี่ยวกับอัตตาว่า "เป็นเพียงสภาวะขรรวมที่มาประชุมกัน ไม่ใช่ภาวะที่แท้จริง" ความมีอยู่ของสิ่งต่าง ๆ นั้น มีอยู่เพียงในฐานะที่ส่วนประกอบต่าง ๆ มาประชุมรวมกันเท่านั้นเอง มนุษย์คือ กองขันธ ๕ อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และ

วิญญาณ เท่านั้น ความเที่ยงแท้ไม่มีอยู่จริง สิ่งที่มีอยู่จริง คือ ความไม่เที่ยงแท้ และการที่ยึดถือสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่า เที่ยง คือ ทุกข์

ประเด็นที่สอง ปฏิเสธความมีอยู่ของพระผู้เป็นเจ้าหรือตัวตนสากล

ปรัชญาจารย์วาก พุทธปรัชญา และปรัชญาเซน อาจกล่าวได้ว่าเป็น ศาสนาประเภท อเทวนิยม ทั้งสิ้น คือต่างก็ไม่เชื่อถือในความมีอยู่ของพระผู้เป็นเจ้า ปรัชญาจารย์วากถือว่า ความเชื่อในความมีอยู่ของพระผู้เป็นเจ้าเป็นความ เชื่อที่เหลวไหลและงมงาย เหมือนกับความเชื่อที่ว่ามีอาตมันหรือตัวตน ถ้าพระผู้เป็นเจ้ามีอยู่จริง ก็ควรปรากฏให้เรารับรู้ในความมีอยู่ของพระองค์ได้โดยประสาธ สัมผัส เหมือนกับที่เรารับรู้ในความมีอยู่ของวัตถุในโลกภายนอก แต่ตามความเป็นจริง เราไม่เคยมีประสบการณ์เกี่ยวกับความมีอยู่ของพระองค์ ในลักษณะดังกล่าว เลย เพราะฉะนั้น พระเจ้าจึงไม่มีอยู่จริง ดังนั้น โลกก็ไม่ได้เกิดจากการสร้างของ พระเจ้าด้วย แต่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติจากการรวมตัวของธาตุ ๔ นั้นเอง

พุทธปรัชญาปฏิเสธเรื่องความมีอยู่ของพระเจ้า ตามพุทธมคฺติในเรื่องเกี่ยวกับพระผู้เป็นเจ้า ซึ่งเก็บใจความจากคัมภีร์มหายาน ชื่อ ศตศาสตร ซึ่ชี้ให้เห็นว่า พระเจ้าผู้สร้างโลกขึ้นมาตามความเชื่อของปรัชญาาระบบเทวนิยมต่าง ๆ นั้น ประกอบ ด้วยอภุศลมูลอย่างมากมาย ตัวอย่างเช่น ถ้าพระเจ้าสร้างโลกจริง ทำไมจึงสร้าง ศัตรูของพระเจ้าขึ้นด้วย เช่น พวกชาคานต่าง ๆ และทำไมจึงสร้างโลกให้เป็นโลก ที่มีภัยธรรมชาติและโรคภัยไข้เจ็บมากมายไว้ให้มนุษย์ ทำเช่นนี้ก็เท่ากับว่าพระผู้เป็น เจ้า ไม่มีความเมตตากรุณา นอกจากนี้แล้ว ถ้าพิจารณาจะเห็นว่าพระผู้เป็นเจ้าเป็นผู้ เติมไปด้วยความโลภ โกรธ หลง ด้วย เช่นชอบให้คนมาประจบสรร เสริญถวาย- เครื่องสักการะบูชาต่าง ๆ จนบางทีถึงกับฆ่าคนบูชาัญ เป็นต้น ในเมื่อพระผู้เป็น- เจ้าผู้สร้างโลกประกอบด้วยอภุศลมูลพรั่งพร้อมเช่นนี้ หากเอามาเปรียบกับปฤชุนที่มี ศีลธรรมก็ยังสู้ไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้พุทธศาสนาซึ่งยกย่องความรู้ และความประพฤติ สมนส่วนในบุคคล จึงไม่อาจพลอยหลงบูชาพระเจ้านั้นได้ด้วยได้ เพราะจะมีค่าเท่ากับ

บุชากองกิเลส ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า " วิชชาจรณสมุปปโน โส เสฏฐโร เทวมานุเส " ซึ่งแปลว่า "ผู้ที่ถึงพร้อมด้วยความรู้และความประพฤติ ย่อมเป็นผู้ประเสริฐในหมู่แห่งเทวดา และ มนุษย์" °

ด้วยเหตุนี้พุทธมตติจึงถือว่า โลกเกิดจากวิวัฒนาการของเหตุปัจจัยหลายอย่างหลายประการด้วยกัน ซึ่งก็ตรงกับความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ แต่ความหมายในเรื่องโลกในพุทธมตติจะแบ่งรายละเอียดมากกว่า คือ พุทธมตติจะแบ่งโลกออกเป็น ๓ วัตถุ ฝ่ายหนึ่งและนามธรรมอีกฝ่ายหนึ่ง

ปรัชญาเซนไม่เชื่อในความมีอยู่ของพระเจ้าเป็นเจ้าสูงสุด โดยให้เหตุผลในการไม่เชื่อว่าพระผู้เป็นเจ้ามีอยู่ ดังนี้

๑. พระผู้เป็นเจ้านั้น เรายังรับรู้การมีอยู่ของพระองค์โดยตรงคือรับรู้โดยการประจักษ์ไม่ได้ การพิสูจน์ทำได้โดยการอนุมานเท่านั้น จึงเชื่อไม่ได้เพราะการอนุมานนั้นเป็นการอ้างเหตุผลที่รับฟังไม่ได้

๒. พระผู้เป็นเจ้าต้องทรงไว้ด้วยความเป็นสัพพัญญู (omniscient) และ สัพพะเดชะ (omnipotent) ด้วย แต่ตามความเป็นจริงโลกที่เป็นอยู่ในเวลานี้ ไม่ได้เป็นโลกที่สมบูรณ์เลย ยังเป็นโลกที่บกพร่องและชั่วร้ายอยู่ นี้แสดงว่าผู้สร้างโลกก็ต้อง เป็นผู้ที่ไม่เต็มไปด้วยความบกพร่องและไร้ความสมบูรณ์ด้วย ผลงานจึงออกมาเป็นเช่นนี้

ดังนั้น ปรัชญาแห่งศาสนาเซน จึงไม่เชื่อในความมีอยู่ของพระผู้เป็นเจ้าสูงสุด และตามทฤษฎีของปรัชญาเซนก็ถือว่า โลกและสิ่งต่าง ๆ ในโลกล้วนเกิดขึ้นเป็นไปตามธรรมชาติของมันเองทั้งสิ้น กล่าวคือ เกิดขึ้นและเป็นไปตามอำนาจของเหตุปัจจัยที่เป็นธรรมชาติ

° เสถียร โพธิ์นันทะ , ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมธุปาฐะ ภาค ๑, หน้า ๕๐

ความแตกต่างกัน

แม้ว่าปรัชญาจรวาก ปรัชญาแห่งศาสนาเซน และพุทธปรัชญา จะถูกจัดกลุ่มอยู่ในระบบปรัชญาสาย นาสติกะ (Heterodox) ควบกันก็ตาม แต่ก็มิได้หมายความว่า ปรัชญาทั้ง ๓ ระบบจะมีแนวความคิดที่สอดคล้องกันหมดเลยทีเดียว แต่ปรัชญาทั้ง ๓ ระบบนี้ยังมีแนวความคิดบางอย่างที่ผิดแผกแตกต่างกันอยู่บ้าง ในรายละเอียดปลีกย่อย คงจะได้นำมาพิจารณาต่อไปนี้

ประเด็นแรก วิธีการปฏิเสธอัตตาของ ปรัชญาจรวากและพุทธปรัชญา

ถ้าพิจารณาโดยผิวเผินแล้วจะพบว่า ทั้งปรัชญาจรวากและพุทธปรัชญา ต่างก็เป็นระบบปรัชญาที่คัดค้านแนวคำสอนของพระเวทอย่างเต็มที่ คือ ปรัชญาทั้ง ๒ ระบบนี้ ปฏิเสธการมีอยู่ของ "อัตตา" หรือ "ตัวตน" โดยสิ้นเชิง แต่ถ้าวัดเรา ได้วิเคราะห์เจาะลึกลงไปอีกก็จะพบว่า วิธีการปฏิเสธเรื่องความมีอยู่ของ "อัตตา" หรือ "ตัวตน" ของปรัชญาทั้งสองนี้มีข้อแตกต่างที่ไ้เปรียบเทียบกันอยู่ ดังนี้

ปรัชญาจรวาก กิ่งจัดเป็นปรัชญาสารวาท (Materialism) หรือวัตถุนิยมเพียงระบบเดียวของอินเดีย จะปฏิเสธความมีอยู่ของ "อัตตา" หรือ "ตัวตน" หรือ "อาตมัน" อย่างสิ้นเชิง จรวากถือว่าอัตตาหรือจิตหรือวิญญาณ นี้ เป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริงเป็น แยกต่างหากจากร่างกาย สสารหรือวัตถุเท่านั้นที่เป็น สิ่งมีอยู่จริง และเป็นความจริงอันคิมะ เพราะสสารเป็นสิ่งที่เรารับรู้ได้โดยทางประสาทสัมผัสหรือโดยการประจักษ์ ส่วนอัตตา จิต หรือวิญญาณ นี้ ตามทรรศนะของปรัชญาจรวากแล้ว เป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริงเพราะไม่อาจรับรู้ได้โดยการประจักษ์ จรวากจึงเห็นว่าสิ่งที่เรียกว่า อัตตา หรือ อาตมัน ก็คือร่างกายที่มีสัมปชัญญะ ซึ่งเกิดขึ้นจากการรวมกันของธาตุทั้งสี่นั่นเอง ฉะนั้น อัตตาของจรวากจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ เมื่อธาตุทั้งสี่รวมตัวกันอย่างถูกส่วน และแตกดับได้เมื่อธาตุทั้งสี่แยกตัวออกจากกัน การแตกดับของร่างกายเมื่อคนหรือสัตว์ตาย ก็คือ การแตกดับโดยสิ้นเชิงของอัตตา อัตตาของจรวากจึงเสมือนคุณสมบัติอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นเมื่อธาตุทั้งสี่มา

ร่วมกัน และเสื่อมสลายไปเพื่อธาตุทั้งสี่แยกออกจากกัน มิได้มีความหมายของอดีตชาติ หรือตัวตนอย่างแท้จริง

เมื่อได้นำเอาคำสอนของคณาจารย์ในระบบปรัชญาจรวากมาพิจารณา ก็จะช่วยให้มองเห็นแนวทางการปฏิเสธเรื่องอดีตชาติของปรัชญาาระบบนี้ ได้ชัดเจนแจ่มแจ้งขึ้นว่า แนวทางการปฏิเสธอดีตชาติของปรัชญาจรวากนี้เป็นไปแบบวัตถุนิยมอย่างแท้จริง ดังตัวอย่างคำสอนของ อชิตะ เกสกัมพล ซึ่งปรากฏหลักฐานอยู่ในสามัญญผลสูตรแห่ง คัมภีร์ทีฆนิกาย ตอนที่พระเจ้าอชาตศัตรูซักถามอชิตะ เกสกัมพล เกี่ยวกับผลของการดำเนินชีวิตของนักบวช

"ดูก่อนมหาบพิตร ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเวียนสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมดีกรรมชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาบิดาไม่มี สัตว์ที่เกิดเป็นโอปปาติกะไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินชอบปฏิบัติชอบ ซึ่งรู้งามเห็นจริงในเรื่อง โลกนี้และโลกหน้า ค่ายบัญญาอันยิ่งยงของตนเอง แล้วสอนให้ผู้อื่นรู้งาม เห็นไม่มีในโลก มนุษย์เป็นแต่ที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้งสี่ (ธาตุสี่) เมื่อทำกาลกิริยา ธาตุคินก็กลับคืนสู่คิน ธาตุน้ำก็กลับคืนไปสู่ น้ำ ธาตุไฟกลับคืนไปสู่ไฟ ธาตุลมกลับคืนไปสู่ลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมจางหายไปสู่อากาศ คนทั้งหลายมีแค่เป็นที ๕ จะหมั้นเข้าไปร่างกายปรากฏอยู่แค่ปราสาทกลายเป็นกระดูกมีสี่คู่จนกพิราบ การเวียนสรวงมีชี้เข้าเป็นที่สุด ทานนี้คนเขลาบัญญัติไว้ คำของคนบางพวกที่ว่าทานมีผลล้วนแต่เป็นคำว่างเปล่า เป็นคำเท็จ คำเพ้อ เพราะร่างกายแตกดับ บุคคลทั้งพาสทั้งบัณฑิตขาดสูญพินาศสิ้นตายไปแล้วย่อมไม่มีการเกิดอีก"^๑

นอกจากคำสอนของ อชิตะ เกสกัมพล แล้ว ยังมีคำสอนที่เกี่ยวกับปรัชญาจรวากของ ปกฺขะ กัจจายนะ ซึ่งเป็นครูคนสำคัญอีกคนหนึ่ง ในปรัชญาาระบบนี้ ได้แสดงทรรศนะทางปรัชญาของเขาไว้ดังนี้

^๑ สุนทร ณ รั้งยี , ปรัชญาอินเดีย - ประวัติและลัทธิ , หน้า ๕๘

"..... ผู้มาเองก็ดี ผู้ใช้ให้คนอื่นมาก็ดี ผู้ได้ยินเองก็ดี ผู้กล่าวให้คนอื่นได้ยินก็ดี ผู้เข้าใจความหมายเองก็ดี ผู้ทำให้คนอื่นเข้าใจความหมายก็ดี ไม่มีในสภาวะ ๘ กองนั้น เพราะว่าบุคคลเอาศาสตร์ที่คมกล้าตัดทิ้งระยะกัน ก็ไม่ถือว่าใครปลงชีวิตใคร เป็นแต่ศาสตร์สอดคล้องไปตามช่องแห่งสภาวะทั้ง ๘ กองนั้น เท่านั้น"*

จากหลักฐานคำสอนข้างแสดงทรรศนะปรัชญาของคณาจารย์ทั้ง ๒ ท่าน นี้ อาจจะได้กล่าวได้โดยสรุปว่า โดยเหตุที่ท่านทั้งสองนี้ถือว่าสิ่งทั้งปวงเกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของธาตุทั้งสี่ (ทรรศนะของ อริสตะ เกสสัมพล) หรือสภาวะอันเป็นวัตถุ ๘ กอง (ทรรศนะ ปุรุชะ กัจจายนะ) ปรัชญาของท่านทั้งสองจึงเป็นปรัชญาที่อยู่ในฝ่ายวัตถุนิยม โดยเหตุที่ท่านทั้งสองปฏิเสธกรรมหรือการกระทำ จึงจัดเป็นนักปรัชญาฝ่ายอกรรมวาทีหรือกิริยาที และโดยเหตุที่ท่านทั้งสองเห็นว่ามนุษย์เกิดหนเดียวตายหนเดียว เมื่อตายแล้วก็ขาดสูญไม่มีการเกิดใหม่อีก ในลักษณะเช่นนี้ก็จัดว่าท่านทั้งสองเป็น —
อุจเฉทวาที

ด้วยเหตุผลเหล่านี้จึงเป็นข้อยืนยันได้ว่า ปรัชญาของจรวากนี้มีแนวทางการปฏิเสธความมีอยู่ของอัตตาหรือตัวตน ในแนวทางปรัชญาแบบวัตถุนิยม เพราะถือว่า ธาตุทั้งสี่หรือสภาวะ ๘ กอง อันเป็นวัตถุเท่านั้นที่เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง อัตตา จิต หรือวิญญาณ หรือ อากมัน ดังที่เชื่อถือกันว่า มีในศาสนาพราหมณ์ในเวลานั้น ไม่ได้เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่เป็นเอกเทศต่างหากจากร่างกายอันเป็นวัตถุ หากเป็นเพียงผลพลอยได้ที่เกิดจากการรวมตัวอย่างถูกส่วนของธาตุสี่ หรือสภาวะ ๘ กอง เท่านั้น เพราะฉะนั้น เมื่อวัตถุธาตุที่รวมตัวกันขึ้นเป็นร่างกายสลายตัวแยกจากกันในเวลาคนจะตาย จิตและวิญญาณก็จะสลายตัวจางหายไปด้วย

พุทธปรัชญา ก็เช่นเดียวกับปรัชญาจรวาก คือ ปฏิเสธการมีอยู่ของอัตตาหรือตัวตน แต่วิธีการปฏิเสธความมีอยู่ของอัตตาในพุทธปรัชญานั้น แตกต่างออกไปจากของปรัชญาจรวาก ปรัชญาจรวากจะปฏิเสธความมีอยู่ของอัตตาแบบวัตถุนิยม

* เล่มเดียวกัน , หน้า ๖๕

แต่พุทธปรัชญามีใจปรัชญาแบบสสารวาหรือวัตถุนิยม หากแต่เป็นปรัชญาแบบจิตนิยม ฉะนั้น แนวทางการปฏิเสธของพุทธปรัชญาจึงเป็นไปในแบบจิตนิยมซึ่งแตกต่างไปอีกแบบหนึ่ง

ปรัชญาจารย์วากนั้นปฏิเสธอดีตแต่ก็ยังถือว่า สิ่งที่เที่ยงแท้ันมีอยู่คือสสารหรือวัตถุเท่านั้น แต่ตามหลักความเชื่อทางพุทธปรัชญาแล้วถือว่าทุกสิ่งเป็นอนัตตา ไม่มีอะไรบางอย่างซึ่งเป็นแก่นแท้ของสิ่งต่าง ๆ ในโลก และมีการดำรงอยู่อย่างไม่แปรสภาพ มติของพุทธปรัชญาจะพิจารณาคูสิ่งทั้งหลายในรูปของ ส่วนประกอบต่าง ๆ ที่มาประชุมกันเข้า ตัวตนแท้ ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี เมื่อแยกส่วนต่าง ๆ ที่มาประกอบกันเข้านั้นออกไปให้หมด ก็จะไม่พบตัวตนของสิ่งนั้น ๆ เหลืออยู่เลย และหลักคำสอนที่สำคัญของพุทธปรัชญาซึ่งปฏิเสธเรื่องอดีตหรือตัวตนนั้น ก็คือ "หลักอนัตตา" นั่นเอง

ในอนันตลักขณสูตร ๑๓/๘๖ นั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสเกี่ยวกับหลักเรื่องอนัตตาไว้อย่างชัดเจน ดังนี้

" กูกรภิกษุทั้งหลาย รูป (ร่างกาย) เวทนา (ความรู้สึกลึกซึ้ง ทุกข์ ไม่สุข ไม่ทุกข์) สัญญา (ความจำ) สังขาร (ความคิด) วิญญาณ (ความรู้รับรู้อารมณ์เช่นทาง ตา ทางหู ฯลฯ เป็นต้น) ไม่ใช่ตน ถ้าเป็นตนก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธและจะพึงได้ในสิ่งเหล่านี้ ว่าจริงเป็นอย่างนี้เกิดอย่าเป็นอย่างนั้นเลย สิ่งใดไม่เพียงเป็นทุกข์ ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา

..... กูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแล รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือดี โกลหรือไกล ทั้งหมดนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา" *

* สุนิพ ปุญญาภาว , หลักพระพุทธศาสนา (กรุงเทพฯนคร : โรงพิมพ์การศาสนา , ๒๕๒๐) , หน้า ๕๓

" เมื่อได้เห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ กรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา (คือไม่ใช่ตัวตน) เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์ นั่นเป็นทางแห่งความ-
บริสุทธี " (ธัมมบท ๒๕/๕๐) °

จากหลักคำสอนเรื่องอนัตตานี้จะแสดงให้เห็นให้เราเห็นได้ว่า หลักพุทธปรัชญา
นี้ ชัดแย้งกับปรัชญาอินเดียอย่างมากตรงที่ปรัชญาอินเดียเชื่อถืออัตตาหรืออาตมัน ส่วน
พุทธปรัชญาเชื่อถือในเรื่องอนัตตา ปรัชญาอินเดียฝ่ายอาสติกะส่วนใหญ่ถือว่า มี-
ปรมาตมัน หรือ ตัวตนสากล และมีชีวาตมันคือตัวตนย่อยที่แยกออกมาจากตัวตนใหญ่
ส่วนพุทธปรัชญายอมรับว่าตัวตนจะมีอยู่ก็แต่เพียงแก่สมมุติเท่านั้น เราเห็นว่าตัวตน
นาย ก. มีอยู่เมื่อชั้น ๕ มารวมกัน เหมือนกับที่เห็นว่า "รถ" มีอยู่เมื่อส่วนประกอบ
ต่าง ๆ ของรถรวมกันเข้า "รถ" ไม่มีอยู่จนใด "ตัวตน" ก็ไม่มีอยู่นั้น พุทธปรัชญา
สอนให้เห็นว่าที่สมมุติเรียกกันว่า "รถ" ว่า "ตัวตน" นั้น แท้จริงไม่มีอยู่ ถ้าตัวตน
มีอยู่จริงแล้วก็ต้องเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ไม่แปรปรวนหรือแตกสลายไปได้ แต่พุทธปรัชญา
ถือว่าไม่มีสิ่งที่เที่ยงแท้ ความเที่ยงแท้ที่แท้จริงก็คือความไม่เที่ยงแท้ ตัวตนจึงไม่มี
อยู่จริง การยึดมั่นในตัวตน ในสิ่งเที่ยงแท้ ทำให้เกิดทุกข์ คำว่า "ตัวตน" นี้
พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้แล้วว่า "คำนี้เป็นเพียงโลกสมัญญา โลกนิรুক্তิ โลกโวหาร
ถกาคตยอมเรียกตามไป แต่หาได้ยึดถือไม่ "

นอกจากนี้แล้ว ในจุฬาลงกรณ์สูตร พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสสั่งสอนเรื่อง
อนัตตาเอาไว้อีกด้วยว่า ข้อที่กล่าวว่ากรรมทั้งปวงเป็นอนัตตานั้นแสดงว่า ไม่เพียง
แต่ชั้น ๕ คือ ร่างกายและจิตใจเท่านั้นที่เป็นอนัตตา แม้สิ่งทั้งปวงที่เป็นสังขาร
มีปัจจัยปรุงแต่งก็ตาม เป็นวิสังขารไม่มีปัจจัยปรุงแต่งก็ตาม ล้วนแต่เป็นอนัตตา
ไม่ใช่คนทั้งสิ้น

° เล่มเดียวกัน , หน้า ๕๔

ในกายจิตตสูตรสังยุตตนิกาย (๑๖/๑๑๘) ... พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า คนถือว่าเป็นตัวตนยังดีกว่า เพราะกายยังตั้งอยู่ได้ปีหนึ่งบ้าง ๒ ปีถึง ๑๐ ปี ๒๐ ปี เป็นต้นบ้าง แต่ถือจิตเป็นคนไม่ถาวรแท้ เพราะจิตเกิดดับเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงถือว่า สอนให้ปล่อยวางไม่ยึดถืออะไร เป็นตัวตนทั้งสิ้น เมื่อปล่อยวางได้ ก็เป็นเหตุให้ใจเป็นอิสระจากความยึดถือ *

สรุปแล้วหลักอนัตตาของพุทธปรัชญาจะปฏิเสธอัตตาโดยสิ้นเชิง เพราะสิ่งแท้เพียงนั้นไม่มีอยู่จริงเลย ไม่ว่าจะเป็นสภาพที่เป็นร่างกายหรือจิต หลักอนัตตานี้วิเคราะห์โดยถ่องแท้แล้วจะเห็นได้ว่า เป็นหลักสำหรับถอนความยึดมั่น ถิ่นมั่นในตัวตน อันเป็นเหตุให้เกิดอหังการและมมังการ

ประเด็นที่สอง การยอมรับในความมีอยู่ของอัตตาในปรัชญาเซน

ลักษณะแตกต่างเกี่ยวกับทรรศนะเรื่องความมีอยู่ของอัตตาในปรัชญาจาวาก ปรัชญาเซน และพุทธปรัชญา มีดังต่อไปนี้ คือ

ปรัชญาจาวากปฏิเสธเรื่องความมีอยู่ของ "อัตตา" โดยสิ้นเชิงในแนวของวัถุนิยม คือยอมรับว่าสสารเท่านั้นที่มีอยู่จริงและเป็นความจริงอันติมะ เพราะรับรู้ได้โดยทางประสาทสัมผัสและการประจักษ์ แต่จิตไม่อาจรู้ได้โดยการประจักษ์ ดังนั้น จิต หรือ อัตตา จึงเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง

พุทธปรัชญาก็ปฏิเสธเรื่องความมีอยู่ของ "อัตตา" เช่นเดียวกัน แต่แนวการปฏิเสธจะเป็นไปแบบจิตนิยม การปฏิเสธ "อัตตา" ของพุทธปรัชญาจะใช้ทฤษฎีอนัตตาเข้าอธิบายให้เห็นจริงว่า "สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมิใช่ตัวตน" มันจะเป็นตัวตนไปได้อย่างไร ในเมื่อมันมีสภาพแปรปรวนเกิดดับอยู่เสมอ ฉะนั้น ทุกสิ่งในโลกนี้ ไม่มีอะไร เป็นตัวเป็นคน การที่เราไปยึดถือว่ามีตัวตนจึงเป็นความเข้าใจผิดและสมควรจะต้องปรับปรุงความเข้าใจให้ถูกต้อง โดยการทำลายความยึดถือในตัวตนให้หมดสิ้นไป และใช้ปัญญาพิจารณาสิ่งทั้งปวงให้เห็นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น อนัตตา

* เล่มเดียวกัน , หน้า ๕๖

ปรัชญาแห่งศาสนาเช่นนี้ แม้จะจัดเป็นปรัชญาสายนาสติกะ เช่นเดียวกับ ปรัชญาจาร์วากและพุทธปรัชญา แต่แนวความคิดในเรื่องอัตตานั้นปรัชญาเช่นนี้มีแนวความคิดที่ต่างไปจากปรัชญา ๒ ระบบนี้ที่เดียว คือ ปรัชญาเช่นนี้ยังยอมรับว่า "อัตตา" หรือ "ตัวตน" นั้น มีอยู่ และการมีอยู่ของอัตตาหรือ "ตัวตน" ในปรัชญาเช่นนี้มีลักษณะที่เป็นของตัวเองด้วยคงจะกล่าวต่อไป

๑. ปรัชญาเช่นนี้จัดเป็นปรัชญาแบบพหุสัจนิยม (Pluralistic realism) กล่าวคือ ปรัชญาเช่นนี้จะถือว่าสิ่งแท้จริงมีจำนวนมากหลายด้วยกัน สิ่งจริงแท้ตามปรัชญาเช่นนี้ คือ สสาร (ทหฺพิยะ) วิ่งไคแก่ ชีวะ (วิญญาณที่มีสัมปชัญญะ) และ อชีวะ (สิ่งที่มีใจวิญญาณและไม่มีสัมปชัญญะ) ทั้งชีวะและอชีวะ ชีวะมีจำนวนมากมายนับไม่ถ้วน ส่วนวัตถุ (ปุกฺคละ) ประกอบด้วยประมาณจำนวนนับไม่ถ้วน

๒. สิ่งที่เรียกว่า "ชีวะ" ในปรัชญาเช่นนี้แท้จริงแล้ว ก็หมายถึง "อัตตา" นั่นเอง แต่คำว่า อัตตา ในปรัชญาแบบอื่นโดยทั่วไปจะหมายถึง สิ่งมีชีวิตที่ประกอบขึ้นด้วยร่างกายและวิญญาณรวมกัน แต่คำว่าชีวะ (อัตตา) ในปรัชญาเช่นนี้จะหมายถึงเอาเฉพาะแต่ส่วนที่เป็นวิญญาณเท่านั้น และชีวะนี้มีอยู่ทั่วไปทุกหนแห่ง นอกจากนี้แล้ว ชีวะ หรือ อัตตา นี้จะแบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ

๒.๑ มุกตชีวะ วิ่งไคแก่ชีวะที่หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ในสังสารวัฏแล้ว

๒.๒ พหฺตชีวะ วิ่งไคแก่ชีวะที่ยังติดข้องอยู่ในวิภังขสสาร ซึ่งแบ่งย่อยเป็น ๒ ประเภท คือ ชีวะที่เคลื่อนที่ได้ เรียกว่า ตรสะ และชีวะที่เคลื่อนไหวไม่ได้ เรียกว่า สฉาวระ

คุณสมบัติที่สำคัญที่สุดของ "ชีวะ" ก็คือ สัมปชัญญะ ชีวะแต่ละประเภทจะมีสัมปชัญญะมากน้อย ลดหลั่นกันไปตามอนุภาคของกรรมที่ห่อหุ้มชีวะนั้น ๆ เอาไว้ ปรัชญาเช่นนี้อธิบายว่า โดยสภาพเดิมของชีวะแล้ว ชีวะทั้งหลายมีคุณสมบัติเหมือนกันหมด คือมีศรัทธา ความรู้ ความสุข และความเฝ้าเป็นอนันต์ คุณสมบัติดังกล่าวเหล่านี้ของ

ชีวิตจะแตกต่างกันก็เฉพาะในชีวิตประเภทพืชชีวิตเท่านั้น และสิ่งที่ทำให้คุณภาพของชีวิตแต่ละชนิดลดลงไป ก็คือ อนุภาคของกรรมที่ชีวิต่าง ๆ มีไม่เท่ากันนั่นเอง ดังนั้น จากธรรมชาติของปรัชญาเซนจะถือว่าชีวิตเป็นสิ่งเที่ยงแท้ ไม่แตกดับ และไม่เปลี่ยนแปลง แต่การที่ชีวิตต้องบวาคิดข้องกับการเวียนว่ายตายเกิด ก็เพราะผลของกรรมเก่าที่เคยทำไว้ บันดาลให้เป็นไป กรรมจะเป็นตัวการใหญ่ในการสร้างร่างกายชนิดต่าง ๆ ขึ้นห่อหุ้มและกักขังชีวิตเอาไว้ ภัยเหตุอันเองหลักคำสอนของปรัชญาเซน จึงมุ่งที่การบำเพ็ญตบะ ทำให้ร่างกายร้อนเพื่อเผากิเลส คือ กรรมเก่าให้หมดไป และป้องกันกรรมใหม่ไม่ให้เกิดขึ้นด้วย

สรุป

ปรัชญาฝ่ายนาสติกะ ทั้ง ๓ ระบบ คือ ปรัชญาจรวาก ปรัชญาเซน และพุทธปรัชญา นี้ แม้จะจัดเป็นปรัชญาฝ่ายที่คัดค้านและไม่เชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของพระเวทก็ตามที แต่ถ้าวิเคราะห์โดยลึกซึ้งแล้ว ก็จะได้เห็นว่า ปัญหาเรื่อง "อัตตา" หรือ "ตัวตน" ในพระเวทก็ยังมีอิทธิพลทางอ้อมต่อปรัชญาทั้ง ๓ ระบบนี้เป็นอย่างมาก เพราะปรัชญาทั้งสามนี้ ต่างก็ให้ความสนใจต่อความมีอยู่ของ "อัตตา" อย่างมาก และต่างก็แสดงธรรมชาติทางปรัชญาของคนออกมาเพื่อคัดค้าน หรือ ขอมรับด้วย ทั้งสรุปได้ดังนี้ คือ

ปรัชญาจรวากและพุทธศาสนา ต่างมีความเห็นที่สอดคล้องกันว่า "อัตตา" หรือ "ตัวตน" ที่เที่ยงแท้แน่นอนไม่เปลี่ยนแปลงนั้น ไม่มีโดยเด็ดขาด

ปรัชญาแห่งศาสนาเซน แม้จะเป็นปรัชญาประเภททวนนิยมเหมือนปรัชญาจรวาก และพุทธปรัชญา ก็ตามที แต่ในเรื่องของ "อัตตา" นี้ ปรัชญาเซนกลับมีความเห็นแตกต่างไปจากปรัชญาจรวากและพุทธปรัชญา คือ ปรัชญาเซนยอมรับในความมีอยู่ของ "อัตตา" ว่า เป็นสิ่งเที่ยงแท้ เป็นเอกและจริงแท้ ในแง่หนึ่งนั้นเมื่อมีอยู่ ปรัชญาเซนนี้ เป็นปรัชญาที่อยู่ตรงกลางระหว่างแนวความคิดของปรัชญาฮินเดียนิกาย และพุทธปรัชญา อธิบายได้ว่า ปรัชญาฮินเดียนิกายจะยืนยันความมีอยู่ของอัตตาที่เที่ยงแท้ไม่แปร-

เปลี่ยน และปรัชญาเซนก็ยอมรับในแนวความคิดนี้ ส่วนพุทธปรัชญาจะยืนยันถึงความมีอยู่ของสิ่งต่าง ๆ มากหลาย และยืนยันถึงความไม่เที่ยงและไม่จริงแท้ของสิ่งทั้งปวง ด้วยความหลัก "อนัตตา" ในทำนองเดียวกันเราจะเห็นได้ว่า ปรัชญาเซนยอมรับในความมากมายและความไม่เที่ยงและไม่จริงแท้ด้วย ความเห็นในปรัชญาเป็นทฤษฎีอันเกินกว่าท แต่แม้ว่าปรัชญาเซนจะยอมรับว่าทรรณะของปรัชญาที่ยอมรับในความมีอยู่ของอัตตา หรือ ตัวตน และพุทธปรัชญานั้นถูกทั้งสองฝ่ายก็ตาม แต่ความถูกต้องนั้นก็ถูกเพียงบางแง่เท่านั้น ทรรณะทั้งสองฝ่ายเป็นเพียงสองด้านของความจริงอันเดียวกัน ปรัชญาเซนไม่ได้ยึดถือเพียงแง่ใดแง่หนึ่งโดยเฉพาะ หากรวมเอาแง่ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน แล้วสรุปเอาไว้ว่า ปรัชญาของคนเป็นลัทธิปรัชญาที่สมบูรณ์แบบที่สุด

กล่าวโดยสรุป ปรัชญาอินเดียผ่านาสติกะมีทั้งแนวความคิดที่คัดค้านการมีอยู่ของอัตตา หรือ ตัวตน แบบวัตถุนิยม ซึ่งได้แก่ปรัชญาจรวาก มีทั้งแนวความคิดที่คัดค้านการมีอยู่ของอัตตาหรือตัวตนแบบจิตนิยม ซึ่งได้แก่ พุทธปรัชญา และมีทั้งแนวความคิดที่ประนีประนอมระหว่างปรัชญาที่เชื่อในความมีอยู่ของอัตตา หรือ ตัวตน และปรัชญาที่คัดค้านความมีอยู่ของอัตตา หรือ ตัวตน แบบจิตนิยมตามแบบของพุทธปรัชญา ซึ่งได้แก่ ปรัชญาเซน

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย